

The letters 'M' and 'I' are rendered in a bold, serif font. They are surrounded by light blue circuit traces that resemble a printed circuit board (PCB) layout. The traces include straight lines, right-angle turns, and small circular pads, some of which are connected to the letters. The overall aesthetic is technical and digital.

MI

*Manifest AVTE
o strojovém
překladač*

Shrnutí

- Má-li se strojový překlad (machine translation, MT) využívat správně, je k tomu zapotřebí porozumění, odborné znalosti a pečlivé plánování. Domníváme se, že plně automatizované lokalizační procesy se v dohledné době neobjeví.
- Kvalita výstupu strojového překladu závisí na mnoha faktorech: na tom, jak je zdrojový text napsaný, nakolik je kreativní, zda byl překladač natrénován na odpovídajících datech apod.
- U audiovizuálního (AV) obsahu je význam slov ovlivněn zvukem a obrazem. Překladače nerozumí kontextu a pouze reprodukuje již existující překlady. Z tohoto důvodu je strojový překlad pro audiovizuální překlad méně vhodný.
- Překladače jsou jen zřídka přizváni, aby se na návrzích překladačů podíleli, a předpokládá se, že jedno řešení vyhovuje všem, i když překladače pracují různě.
- Lepší dialog mezi vývojáři a AV překladači by mohl napomoci k přesunutí pozornosti z MT i na další technologie, které by mohly mít větší přínos. Jedná se například o některé funkce nástrojů CAT (počítačem podporovaného překladu), funkce hlasového zadávání a nástroje na zajišťování kvality.
- Ačkoliv zastánci MT tvrdí, že strojový překlad zaručuje vyšší efektivitu, oprava špatného překladu může trvat déle než překlad stejného textu od nuly. Někteří překladači při použití MT vytvářejí překlady horší kvality. Znamená to, že zátěž se jen přesouvá z překladače na redaktora.
- Bezohledné využívání MT povede stále častěji k odlivu mozků a nedostatku talentů. Snižuje se tím dlouhodobá udržitelnost oboru.
- Má-li se posílit udržitelnost oboru, je třeba zlepšit pracovní podmínky překladačů. K tomu patří přiměřená odměna jak za jejich práci, tak za trénování překladačů, zaručení statusu autora, správné nastavení očekávané produktivity překladačů i posteditorů a dostatečné zaměření na kvalitu.

- Neméně důležité jsou etické aspekty: výstup MT je někdy vydáván za lidský překlad, klienti však o této skutečnosti nejsou informováni. Překladaelé zase často nevědí, že se jejich dílo využívá k trénování překladačů, ani za to nedostávají odměnu. Překladaelé vinou MT přicházejí o svůj jedinečný překladaelský styl, jazyk ztrácí různorodost, zplošťuje a stává se více homogenním. Zohledňovány by měly být i ekologické náklady spojené s MT.
- Podporujeme koncept „rozšířeného překladu“ (augmented translation), který staví člověka do popředí a využívá technologie k rozšíření jeho schopností.

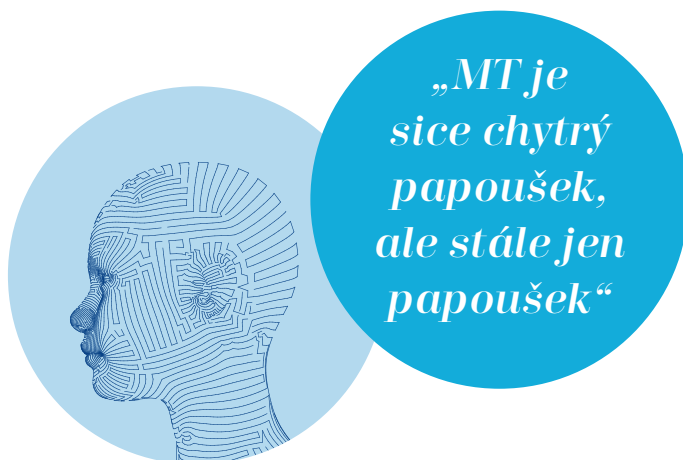
Úvod

Nejzásadnější proměnu v oboru jazykové lokalizace přinesl kvantový skok ve **strojovém překladu (angl. machine translation – MT)**, k němuž došlo v posledním desetiletí. Někteří aktéři už sice oslavují konec lidského překladu a ohlašují éru „postlokalizace“, přesto bychom měli mít na paměti, že zatímco umělá inteligence (UI) pouze využívá velké množství výchozích dat a na jejich základě často produkuje správné výsledky, lidský překladatel zná vztahy mezi slovy a pojmy v reálném světě a tato znalost představuje pevnější základ kvalitního výstupu.

Jak konstatoval Aljoscha Burchardt, vedoucí vědeckého týmu Německého výzkumného střediska pro umělou inteligenci: „MT je sice chytrý papoušek, ale stále jen papoušek“ ([Augmented Translation](#), Dr. Arle Lommel, CSA Research, 34:37).¹

Pracovní podmínky překladatelů jsou bohužel špatné dlouhodobě a poprask kolem strojového překladu z poslední doby situaci ještě zhoršuje.

Vzhledem k tomu, že MT tady s námi zůstane a nesporně má svůj potenciál, rádi bychom nabídli nástin současného stavu, navrhli doporučené zásady pro **překlad člověkem s podporou UI** a zároveň popsali osvědčené postupy pro zajištění udržitelnosti celého oboru obecně.

Schopnosti MT

Aktuální zkušenost

Ačkoliv panuje přesvědčení, že nám umělá inteligence nyní bude bezpracně sloužit jako osobní tlumočnick, k jejímu správnému využití je zapotřebí porozumění, odborné znalosti a pečlivé plánování. Ani zdaleka nejsme v situaci, kdy by stačilo zkopírovat do grafického rozhraní strojového překladače libovolný text a následně bychom získali výsledek dovedený k dokonalosti. Člověk je stále nedílnou součástí lokalizačního procesu a překlad vyhotovený člověkem je mnohdy jediný způsob, jak vytvořit **výsledek vhodný pro daný účel**. Kvalita výstupu strojového překladu je totiž nesmírně různorodá, protože je závislá na mnoha faktorech:

- Je výchozí text **napsán způsobem, který strojový překlad usnadňuje**? Používá se v něm mnoho zkratk nebo vysoce specifický žargon, jaký by použil například vývojář videoher, kdyby mluvil o nejnovější aktualizaci hry, anebo text dodržuje běžná jazyková pravidla a jeho autorem je člověk, který se živí psaním, například novinář?
- Je třeba, aby byl obsah **přeložen tvůrčím způsobem** (např. hrdinská fantasy), anebo je **repetitivní** a vykazuje rozpoznatelné vzorce (např. kuchařský recept)?
- Jak dobře je překladač **natrénován** v příslušné oblasti a jak **kvalitní** jsou korpusy (databáze frází výchozího a cílového jazyka) používané k jeho trénování? Nebo je překladač univerzální a je postaven na datech, která **upřednostňují kvantitu před kvalitou**?²

Člověk je stále nedílnou součástí lokalizačního procesu a překlad vyhotovený člověkem je mnohdy jediný způsob, jak vytvořit výsledek vhodný pro daný účel

- Jsou pro danou jazykovou kombinaci k dispozici rozsáhlé korpusy, nebo je nutné k překladu využívat **pilotní jazyk** (třetí jazyk, např. výchozí jazyk > angličtina > cílový jazyk)?

Všechny tyto faktory a mnohé další ovlivňují kvalitu výstupu MT, a proto je obtížné se k této problematice vyjadřovat na obecné úrovni. Používá-li se technologie správně a se zřetelem ke konkrétnímu účelu, může lidskému překladateli **pomoci**. Předpokládáme, že UI v budoucnu

překladatele nenahradí, ale spíše rozšíří **jejich dovednosti**.³ Schopnost stroje rychle analyzovat velké množství dat a předložit relevantní výsledky člověku, který „stojí za kormidlem“, by se postupem času mohla ukázat z hlediska efektivity a kvality jako neocenitelná.

Podobně je důležité mít na paměti, že umělá inteligence pouze **reprodukuje již existující překlady**,⁴ což znamená, že **nemůže nabízet kreativní řešení**. Hledá slova a fráze v dostupných trénovacích datech a na základě toho tvoří překladové věty. Těchto výsledků dosahuje **nepředvídatelným** způsobem, a proto někdy dochází ke **katastrofálním** chybám a překlad je zcela nepoužitelný. Umělá inteligence zároveň

nerozumí kontextu⁵ (nebo ho chápe pouze v omezeném rozsahu), a vzhledem k tomu, jak jsou algoritmy navrženy, se situace v tomto směru v blízké budoucnosti nezlepší. Odborníci uvádějí, že **maximální rozsah bude několik stran knihy**.⁶

Při lokalizaci **audiovizuálního** (AV) obsahu je však **klíčový kontext**. Na význam slov má vliv obraz na obrazovce, akce, tón hlasu a gesta, a dokud stroje nebudou schopny všechny tyto prvky vzít v úvahu, bude kvalita MT nedostatečná nejen v AV překladu, ale i ve všech dalších (tvůrčích) typech překladu, které jsou silně závislé na kontextu.

Aktuálně vyvíjené funkce

Je možné, že stroje nikdy nebudou schopny číst celé knihy a rozumět jim, díky expertům z oboru si však můžeme udělat představu o tom, jak se současná technologie bude postupně zdokonalovat. [Evgeny Matusov](#)⁷ a [Yota Georgakopoulou](#)⁸ publikovali články, v nichž rozebírají vylepšení, která se pravděpodobně stanou součástí našich každodenních pracovních postupů již velmi brzy.

Pokud jde o předzpracování a následné zpracování textu, [metadata](#)⁹ by při strojovém překladu mohla pomoci zohlednit faktory, jako je stylistický rejstřík, omezení délky textu nebo přiřazení gramatického rodu, a odborníci na audiovizuální překlad by rovněž mohli mít možnost tyto informace u jednotlivých segmentů doladit. Zároveň by inteligentní textové segmentátory mohly snížit počet úprav potřebných k vytvoření vhodně formátovaných titulků.

[Automatická oprava gramatiky](#)¹⁰ by mohla odstranit gramatické chyby, propojení s glosáři by mohlo napomoci vyšší jednotnosti a na základě ukazatelů [odhadované kvality](#)¹¹ výstupu MT by se mohly automaticky odfiltrovat návrhy, které nedosahují určité kvalitativní úrovně.

Kromě toho se očekává, že se v nadcházejících letech objeví i nově natrénované překladače pro různé jazykové kombinace, které **eliminují potřebu pilotních jazyků**.

Díky tomu všemu bude práce s MT komfortnější. Přesto si nemyslíme, že se v dohledné době dočkáme plně automatizovaných lokalizačních procesů bez nutnosti lidského zásahu.

Realizace strojového překladu

Aktuální zkušenost

Překladaelé jsou jen **zřídka přizváni, aby se na návrhu překladačů podíleli**, ani se od nich nevyžaduje dostatečná zpětná vazba, i když by mohli přispět cennými náměty. Proto nejsou zohledňovány ani jejich potřeby a uživatelská zkušenost. Předpokládá se, že „jedno řešení vyhovuje všem“, a přitom překladaelé používají MT různě: zatímco někteří chtějí zobrazit návrh MT jen občas a nepřejí si, aby výstup z překladače ovlivňoval jejich styl, jiným vyhovuje strojové návrhy přepisovat. Přesto jsou návrhy překladače obvykle v pracovním prostředí překladaatele (v oknech, do nichž se překládá) předvyplněné a ne vždy je snadné je skrýt.

Lepší dialog mezi vývojáři a překladaelem by mohl napomoci k přesunutí pozornosti z MT i na **jiné technologie**, které jsou podle všeho přehlíženy, ačkoliv by mohly mít větší praktický přínos jak pro překladaatele, tak pro celkovou kvalitu. Mezi ně patří řada funkcí **CAT**¹², technologie převodu řeči na text a další nástroje. Zatímco v jiných oblastech překlada se používají zcela suverénně, v audiovizuálním překlada téměř chybí nebo nejsou podporovány.

O tom, zda a jak se má u daného projektu použít MT, **obvykle rozhodují agentury nebo koncoví klienti**. Rozhodnutí často činí projektový manažer, který nemá žádnou odbornou přípravu ani zkušenost s překladaem, zatímco překladaatel, odborník na danou oblast, nemá v této věci žádné slovo. Někdy překladaelé dostávají pokyn, aby výstup MT upravovali co nejméně. Jedná se o přístup nazývaný „základní posteditace“. Na rozdíl od **posteditace úplné, která se používá „za účelem získání produktu srovnatelného s produktem získaným překladaem pořízeným člověkem“**,¹³ umožňuje základní posteditace

Lepší dialog mezi vývojáři a překladateli by mohl napomoci k přesunutí pozornosti z MT i na jiné technologie, které jsou podle všeho přehlíženy, ačkoliv by mohly mít větší praktický přínos jak pro překladatele, tak pro celkovou kvalitu.

uživateli porozumět pouze základnímu smyslu a „o vytvoření produktu srovnatelného s produktem získaným překladem pořízeným člověkem“ se nesnaží.¹³ Může být vhodná pro interní komunikaci nebo monitoring médií, pro většinu audiovizuálního obsahu však vhodná není.

Z nadšených prohlášení zastánců MT by se mohlo zdát, že **vyšší efektivita** je zaručena, většina překladatelů s tím však nesouhlasí: oprava špatného překladu, ať už jej vytvořil stroj nebo člověk, může trvat déle, než kdyby překladatel stejný text přeložil od nuly.

Redaktoři (známí v různých oblastech AV překladu též jako „QCeři“, tzn. kontroloři kvality, korektoři, úpravci či dramaturgové) si stěžují, že někteří překladatelé při použití MT vytvářejí překlady horší kvality. V důsledku toho **se část pracovní zátěže jen přesouvá** z fáze překladu do fáze kontroly kvality, přičemž odměna redaktorů zůstává stejná.

Oprava špatného překladu, ať už jej vytvořil stroj nebo člověk, může trvat déle, než kdyby překladatel stejný text přeložil od nuly.

Co si přejeme

- **Uživatelsky přívětivé, intuitivní** rozhraní, v němž je snadné soustředit se na prováděný úkol. Toho lze nejlépe dosáhnout, když jsou překladatelé zapojeni do návrhu a nastavování překladače.
- MT by měl být **volitelným nástrojem**, který lidskou tvořivost nepotlačuje, ale naopak stimuluje. Pokud jde o praktické provedení, chtěli bychom mít k dispozici přepínač, který návrhy MT zobrazí/skryje, a možnost návrhy MT snadno vkládat pomocí klávesové zkratky, kterou lze přizpůsobit. V ideálním případě by mělo být možné zobrazit pouze ty návrhy MT, které přesahují zvolený kvalitativní práh. Chtěli bychom mít možnost si podle preferovaného stylu práce vybírat, **jak bude výstup MT prezentován**: prepisování návrhů MT v okénku vs. psaní do prázdného okénka, přičemž návrh je zobrazen v samostatném poli (je-li zobrazení aktivováno přepínačem).
- Kromě MT bychom chtěli mít přístup i k **jiným, tradičnějším nástrojům**. Překladatelé by měli mít překladatelský proces plně pod kontrolou, což také znamená možnost všechny nástroje podle potřeby zapínat či vypínat a ovládat je klávesovými zkratkami, které se dají přizpůsobit. Mezi

dostupné nástroje by měly patřit zejména tyto funkce, přičemž některé jsou známé z aplikací počítačem podporovaného překladu (CAT):

- **Vyhledávání v překladové paměti**, též známé jako *konkordování*, které umožňuje snadný přístup nejen ke stávajícím překladům souvisejícího obsahu, např. k jiným epizodám/řadám stejného seriálu, ale i k dalšímu dvojjazyčnému obsahu. Používají-li se k získávání návrhů MT i překladové paměti (**translation memories, TMs**),¹³ mělo by být u každého návrhu na první pohled zřejmé, ze kterého zdroje pochází. MT lze využívat k rozšíření možností technologie TM¹⁴ a k hledání shod na subsegmentální úrovni;
- **Vyhledávání v terminologických databázích**, při němž je zajištěn průběžný přístup ke glosářům klíčových jmen a frází, termínů apod. a při němž data zkvalitňuje umělá inteligence (**Automated Content Enrichment**);¹⁴
- **Našeptavač**, který předvídá, která slova budeme chtít při překladu konkrétní věty napsat;
- **Funkce hlasového zadávání** (diktování), která je přizpůsobena pro práci s hovorovým mluveným jazykem a podporuje hlasové příkazy pro operace, jako je časování a segmentace;
- Aktualizovaná **kontrola pravopisu** přizpůsobená i pro hovorový jazyk, nikoliv tedy jen široce dostupné nástroje na kontrolu pravopisu s otevřeným kódem, které nebyly aktualizovány po mnoho let a které v případě některých jazyků disponují nedostatečně velkými slovníky s nesčetnými chybami;
- **Nástroje na zajišťování kvality**, které se zaměřují nejen na technické aspekty, jako je čtecí rychlost a mezery mezi titulky, ale také na jazykové aspekty. Kontrolovat by se mohly například mezery na konci řádku, dvojitě mezery, opakující se slova, gramatické chyby, slova, která by neměla stát na konci řádku, a shoda s glosářem. Další důležitou funkcí, která by měla být podporována, je hledání a nahrazování s využitím regulárních výrazů.
- **Aplikace usnadňující spolupráci** mezi překladateli na větších projektech, a to jak v rámci jazyka (např. několik osob pracujících na stejném seriálu), tak napříč jazyky (např. několik překladatelů, z nichž každý překládá do svého cílového jazyka) a různými funkcemi (překladatel, QCer, tvůrce šablony, autoři scénáře apod.).

- **Nové inovativní nástroje**, jež by mohly být vyvíjeny ve spolupráci s překladateli, kteří používají jazykové technologie, například jazykové korpusy. Jako příklad lze uvést přístup k [překladovým ekvivalentům](#)¹⁵ (**zarovnání slov**)¹⁶ nebo snadný přístup ke stávajícím slovníkům.

Spravedlivá odměna, udržitelnost a kvalita

Aktuální zkušenost

Pro praktiky z oblasti audiovizuálního překladu bývají významné technologické inovace spojeny se **snižováním odměn**, jelikož mnohé z těchto inovací – např. využívání **částečných shod (fuzzy matches)**¹⁷ v lokalizaci her nebo automatického rozpoznávání řeči pro účely skrytých titulků – měly v minulosti právě takovýto důsledek.

Další příklady se týkají titulkování. Ve snaze o maximalizaci efektivity **fragmentovaly**¹⁸ firmy práci, která dříve zaměstnávala jednoho specialistu, titulkáře, na dílčí úkoly pro více osob – tvůrce šablon, korektora šablon, překladatele, korektora překladu atd. –, z nichž každá dostává výrazně nižší odměnu, protože „odvádí méně práce“. Snížení odměn bylo nepřiměřené a i z tohoto důvodu **si dnes jen málo specialistů na titulkování vydělá adekvátní odměnu**, která by odpovídala jejich kvalifikaci, dovednostem a zkušenostem.

Sazby byly nízké již v éře před nástupem MT, především proto, že více než deset let stagnovaly a neupravovaly se o inflaci, ale nyní, když si u firem prudkým tempem získává oblibu MT, dochází k ještě větší fragmentaci pracovních postupů (prostřednictvím posteditace a správy metadat) a k ještě většímu poklesu odměn, protože některé společnosti **agresivně snižují své**

sazby na základě „obrovského zvýšení efektivity“, které MT údajně přináší. Audiovizuální překladatelé toto tvrzení od samého začátku zpochybňují.

Přechod na posteditaci nejen vedl k **nižším odměnám a k nižší pracovní spokojenosti**,¹⁸ ale také **ohrozil status autora, který překladatelům náleží**. Vzhledem k tomu, že hrubý překlad nyní tvoří stroj, pokud se zákonodárci nebudou ubírat správným směrem, specialisté na AV překlad by mohli přijít o svá autorská práva včetně práva na odměnu za užití jejich díla, což by v některých případech snížilo jejich příjem až o 50 %.

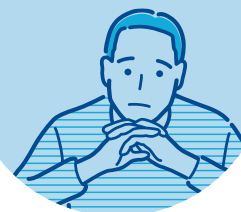
Toto všechno zvýšilo odliv mozků – jev, který byl citelně znát již před nástupem MT –, kdy **specialisté odcházejí za lepšími pracovními podmínkami** a absolventi vysokých škol v našem oboru nenacházejí adekvátní uplatnění. To ve svém důsledku přispívá k nedostatku talentů, což je dnes jedním z největších témat v oboru.

Kvůli MT **trpí i kvalita překladů**,¹⁹ a pokud nebudou přijata vhodná opatření, bude její úpadek zřejmě pokračovat i nadále. Tento proces se může ještě zrychlit, protože se do překladačů zadává k překladu stále více textů, které jsou samy produktem MT. Zdá se, že v dnešní době se diskuse vedené firmami na téma strojového překladu zaměřují pouze na maximalizaci efektivity, a naopak vliv MT na kvalitu je zmiňován jen okrajově nebo vůbec. Skutečně se zdá, že tento aspekt není prioritou – jak už jsme uvedli výše, posteditoři často dostávají pokyn, aby výstup strojového překladu ponechali v maximální možné míře beze změn, a i když takovýto pokyn nedostávají, nižší sazby je nutí volit **metodu „snesitelného překladu“**, tzn. přijímají stěží přijatelná překladatelská řešení, aby práci co nejvíce urychlili ve snaze vydělat si adekvátní odměnu. Posteditace, která je již sama o sobě náročná a stresující, při takovéto hektičnosti nutně musí mít vliv nejen na kvalitu překladu, ale i na **duševní zdraví**.

Vzhledem k tomu, že se sazby, pracovní podmínky a kvalita zhoršují a zkušení překladatelé obor opouštějí a nahrazují je studenti, amatéři a překladatelé na částečný úvazek, máme **obavy o dlouhodobou udržitelnost** naší profese a musíme vyjádřit lítost nad tím, jakou úlohu hraje v tomto úpadku **bezohledné využívání MT**.

Přechod na posteditaci nejen vedl k nižším odměnám a k nižší pracovní spokojenosti, ale také ohrozil status autora, který překladatelům náleží.

Posteditace, která je již sama o sobě náročná a stresující, při takovéto hektičnosti nutně musí mít vliv nejen na kvalitu překladu, ale i na duševní zdraví.

Co si přejeme

- Sazby za překlad, ovlivněné fenoménem MT, by měly být upraveny o inflaci za posledních deset a více let a měly by **odrážet průměrnou odměnu obdobně kvalifikovaných zaměstnanců** v jiných oblastech a jejich **zaměstnanecké benefity**, jako je placené volno, placená dovolená, zdravotní péče a důchodové zabezpečení, mateřská dovolená apod.
- Nárůst efektivity díky MT by měl být v první řadě využit ke **zvládnutí rostoucí poptávky**, což by ospravedlnilo investice do trénování MT a jeho implementace. Strojový překlad by mohl být využíván k podpoře méně náročných projektů a k tomu, aby uvolnil kapacitu vysoce kvalifikovaných specialistů v oblasti AV překladu na náročnější projekty.
- Odměna za posteditaci strojového překladu by měla být úměrná **vysoké úrovni odborných znalostí potřebných k provádění této činnosti**.²⁰
- Překladatelé by měli být **informováni** o tom, že jejich práce je využívána k trénování překladače, a měli by za to být **odměňováni**.
- **Status autora** by měl být u překladatelů zachován, i když se bude využívat MT.
- Při stanovování očekávané produktivity posteditorů by mělo být zohledňováno duševní zdraví, protože strojový překlad není možné korigovat tak rychle jako překlad lidský.
- Hlavní pozornost by měla být věnována kvalitě.
 - Mezi opatření, která mohou zabránit jejímu zhoršování, patří přijímání vhodných spolupracovníků, pravidelná školení, průběžné hodnocení kvality aj.
 - Posuzování kvality a revize (zvyšování kvality) jsou dvě odlišné součásti pracovního postupu. Redaktoři by neměli být žádáni, aby vždy zároveň s revizí prováděli i hodnocení kvality: když redaktoři musí ke každé úpravě přiřadit typ chyby a její závažnost, práce jim zabere mnohem více času a může to negativně ovlivnit jejich rozhodování.
 - Hodnocení kvality by nemělo být založeno výhradně na počítání chyb, neboť tento přístup zaměřený na slabé stránky nebere v úvahu stránky silné, například tvůrčí překladatelská řešení nebo použití idiomatických výrazů.

- Hodnocení kvality by se nemělo omezovat na hodnocení překladatelů a posteditorů, ale mělo by se zaměřovat i na práci redaktorů.
- Je třeba mít na paměti, že nalézt spolehlivé redaktory je obtížnější než najít spolehlivé překladatele.

Etické aspekty MT

Stejně jako mnoho jiných vysoce výkonných technologií se ani strojový překlad neobejde bez etických problémů, které většinou vyplývají z **bezohledných praktik** při jeho použití. Jako příklad lze uvést to, že se firmy snaží vydávat MT za lidský překlad nebo že neinformují své klienty, že se na lokalizačním procesu podílel strojový překlad. Většina filmařů, producentů a tvůrců obsahu by pravděpodobně nesouhlasila s tím, aby jejich dílo překládal stroj, byť by překlad následně prošel posteditací, ve většině případů však o této skutečnosti ani nejsou informováni.

Překladaelé naopak **nejsou informováni o tom, že se jejich dílo využívá k trénování překladače (a ani nejsou žádáni o souhlas)**, což by se v některých zemích mohlo považovat za porušení práv duševního vlastnictví. Obecněji se názory praktiků na MT a posteditaci do značné míry ignorují, i když mnozí z nich otevřeně prohlásili, že nechtějí opravovat texty vytvořené strojem ani být svědky toho, jak se jejich tvůrčí, ba přímo umělecká profese proměňuje v mechaničtější, rutinní práci.

Nežádoucím důsledkem přechodu překladaelů na posteditaci je **ztráta jejich jedinečného překladačského stylu** a charakteristického rukopisu. U poměrně velkého množství lokalizovatelného obsahu, např. firemních materiálů,

konferenčních prezentací a e-learningových kurzů může být nasazení MT na místě a styl konkrétního překladaele

zřejmě překlad příliš neobohatí. Co se však stane tam, kde hraje lidský prvek a tvůrčí přístup

zásadní roli, jako je tomu u filmů? [Podle](#)

[jednoho výzkumu](#)²¹ se překlad při posteditaci

výstupu MT ochuzuje asi o třetinu

stylistických prvků, které tvoří individuální

styl překladaele.

Nežádoucím důsledkem přechodu překladaelů na posteditaci je ztráta jejich jedinečného překladačského stylu a charakteristického rukopisu.

Pokud jde o potenciální problémy, je jedním z nich skutečnost, že **jazyk ztrácí různorodost, zplošťuje se a stává se chudším a více homogenním.**²²

Kromě toho, jak již bylo uvedeno, **prozatím neproběhla dostatečná diskuze o autorských právech v éře MT** a o odpovídajících právních předpisech stále nebylo rozhodnuto. Vzhledem k tomu, že v současné době není jasné, komu text vzniklý na základě spolupráce stroje a posteditora patří, mohli by audiovizuální překladatelé přijít o právo na uvedení autorství k dílu a stát se bezejmennými kolečky v lokalizačním soukolí, kterým nikdo nenaslouchá.

A konečně, stejně jako je tomu u všech druhů technologií v naší digitální době, přinášejí MT a UI obecně **ekologické náklady**, protože trénování překladačů a jejich používání vyžaduje obrovské množství energie.

Pohled do budoucná

Od dob strojového překladu založeného na pravidlech sice stroje ušly velký kus cesty, výkonu rovnocenného s člověkem však v reálných podmínkách prozatím dosaženo nebylo a v dohledné době jej ani dosaženo nebude. I navzdory technologickému pokroku proto bude člověk nadále představovat „úzké hrdlo“ celého procesu, a tudíž i klíčový prvek, na němž bude náš obor závislý. Z toho důvodu je třeba lidským potřebám vyjít vstříc.

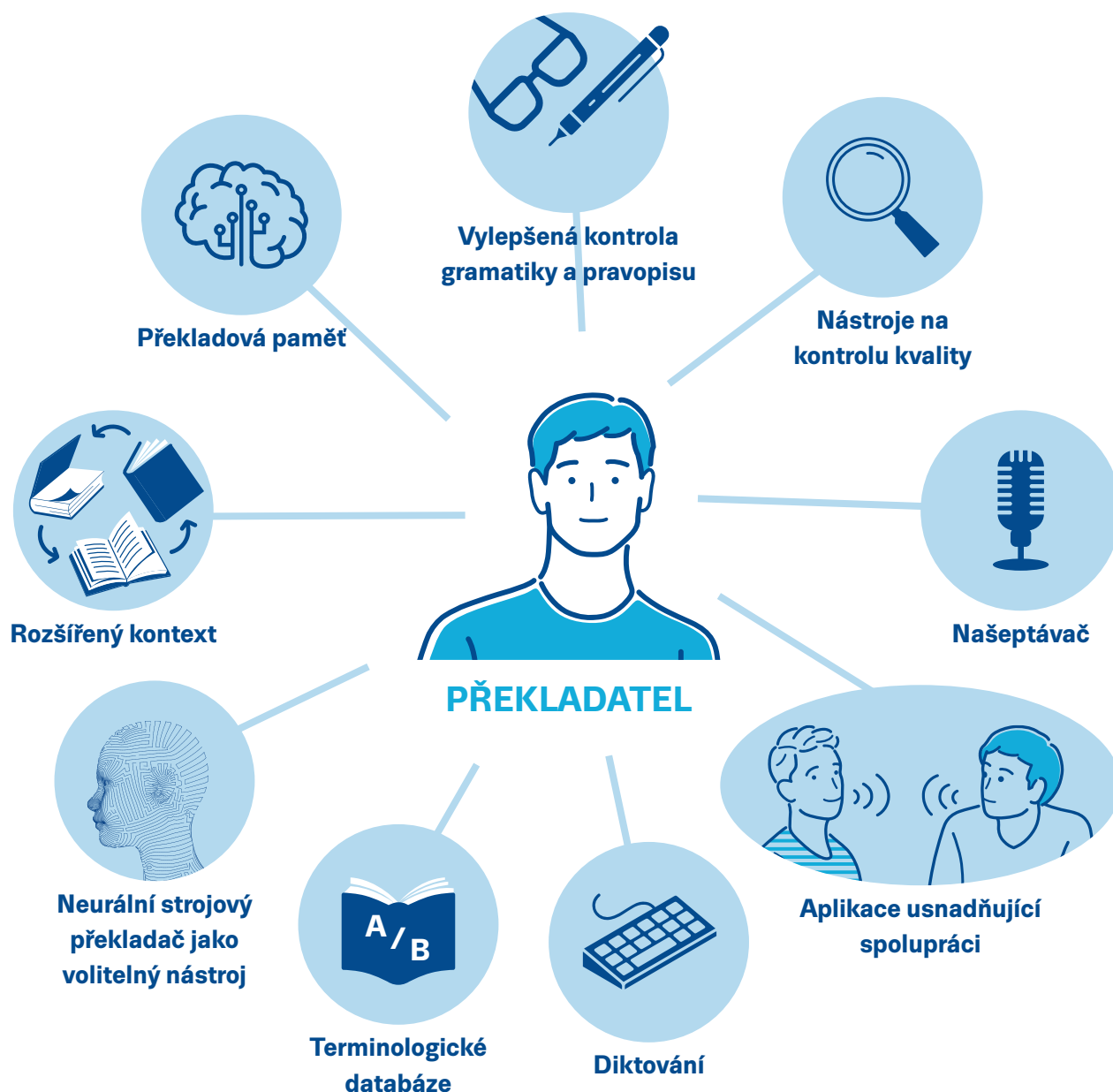
Ve své nedávné [přednášce](#)¹ o „rozšířeném překladu“ (augmented translation) Dr. Arle Lommel ze společnosti CSA Research nabídl cenný pohled do budoucnosti MT, jejímž středobodem je člověk. V této budoucnosti se umělá inteligence nevyužívá k tomu, aby překladatele nahradila nebo z nich učinila posteditory, ale k tomu, aby rozšířila jejich schopnosti a zvýšila rychlost, pohodlí a lehkost, s nimiž svou práci vykonávají. Překladatelé jsou obklopeni špičkovými technologiemi nové generace, žádné z dostupných nástrojů však nejsou nuceni používat. Místo toho si mohou vybrat libovolné nástroje, které se podle jejich názoru budou nejlépe hodit na konkrétní projekt, ať už jde o automatizované obohacení obsahu (Automated Content Enrichment, ACE) u zakázek náročných na dohledávání informací, nebo o vylepšenou překladovou paměť a adaptivní neuronový strojový překlad u zakázek s velkým množstvím terminologie a opakování – a u vysoce tvůrčích překladů možná překladatelé nevyužijí ani jeden z nástrojů.

My tuto vizi sdílíme. Využijeme-li MT k posílení postavení překladatelů a ke zlepšení jejich pracovních podmínek, můžeme zajistit udržitelnou budoucnost v oblasti AV překladu a pokračovat v budování jazykových mostů mezi zeměmi a kulturami.

K tomu je nezbytný neustálý dialog mezi všemi zúčastněnými, protože jinak není možné uspokojit potřeby všech stran. Zároveň vybízíme k dalšímu výzkumu aspektů MT, jako je kvalita, kognitivní úsilí, duševní zdraví a pracovní spokojenost, se zvláštním důrazem na tvůrčí překlad (dosud se výzkum zaměřoval především na právní a odborné texty) s cílem vytvářet zdravé,

produktivní a udržitelné pracovní prostředí. Snižování nákladů, vyvíjení tlaku na pracovníky a postupné vypouštění lidských překladatelů z pracovního procesu na základě povrchního pochopení technologie MT je pro nás nepřijatelné.

Doufáme, že tento dokument poslouží jako základ pro uplatňování osvědčených postupů v oblasti rozšířeného překladu a že přispěje k plodným vztahům mezi všemi zúčastněnými stranami. Koneckonců náš obor vždy napomáhal k vzájemnému porozumění a sblížení po celém světě.

Rozšířený překlad

Odkazy

- 1** Lommel, Arle. (2021, May 13). *Augmented Translation: The Transformative Revolution in Language Services* [video]. Lionbridge. <https://www.linkedin.com/video/live/urn:li:ugcPost:6798283532570501120/>
- 2** GoetheUK. (2. října 2020). *Translators – Robots in Disguise?* [video, 53:50] YouTube. <https://youtu.be/WLKA9EV8XNg?t=3230>
- 3** DePalma, Donald A. (10. února 2021). *Augmenting Human Translator Performance*. *CSA Research*. <https://insights.csa-research.com/reportaction/305013266/Toc?SearchTerms=augment>
- 4** GoetheUK. (2. října 2020). *Translators – Robots in Disguise?* [video, 34:03]. YouTube. <https://youtu.be/WLKA9EV8XNg?t=2043>
- 5** GoetheUK. (2. října 2020). *Translators – Robots in Disguise?* [video, 10:21]. YouTube. <https://youtu.be/WLKA9EV8XNg?t=620>
- 6** GoetheUK. (2. října 2020). *Translators – Robots in Disguise?* [video, 56:22]. YouTube. <https://youtu.be/WLKA9EV8XNg?t=3382>
- 7** Matusov, Evgeny (2021). *How NMT is Revolutionizing Subtitling*. *Multilingual, March-April, 83-85*. <https://multilingual.com/issues/mar-apr-2021/how-nmt-is-revolutionizing-subtitling/>
- 8** Georgakopoulou, Yota. (22. března 2021). *Implementing Machine Translation in Subtitling*. *Multilingual*. <https://multilingual.com/implementing-machine-translation-in-subtitling/>
- 9** Metadata. (8. srpna 2021). In *Wikipedia*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Metadata>
- 10** Mareček, D., Rosa, R., Galuščáková, P., & Bojar, O. (2011, July). *Two-step translation with grammatical post-processing*. In *Proceedings of the Sixth Workshop on Statistical Machine Translation* (pp. 426–432). https://www.researchgate.net/publication/228883281_Two-step_translation_with_grammatical_post-processing
- 11** Specia, L., Shah, K., De Souza, J. G., & Cohn, T. (srpen 2013). *QuEst-A translation quality estimation framework*. In *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics: System Demonstrations* (pp. 79–84). <https://www.aclweb.org/anthology/P13-4014.pdf>
- 12** *Computer-assisted_translation*. (21. července 2021). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Computer-assisted_translation

- 13** International Organization for Standardization. (2017). *Translation services — Post-editing of machine translation output — Requirements*. (ISO Standard No. 18587:2017(en)).
<https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:18587:ed-1:v1:en>
- 14** Lommel, Arle. Augmented Translation: Are We There Yet? (4. listopadu 2020). *CSA Research*.
<https://csa-research.com/Blog/ArticleID/706/augmented-translation-2020>
- 15** Vavřín, M. – Rosen, A. (2015). Treq: Translation Equivalents Database.
<http://treq.korpus.cz>.
- 16** Och, F. J., & Ney, H. (2003). A systematic comparison of various statistical alignment models. *Computational linguistics*, 29(1), 19–51.
<https://direct.mit.edu/coli/article/29/1/19/1786/A-Systematic-Comparison-of-Variou-Statistical>
- 17** Fuzzy matching (computer-assisted translation). (24. října 2019) In *Wikipedia*.
[https://en.wikipedia.org/wiki/Fuzzy_matching_\(computer-assisted_translation\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Fuzzy_matching_(computer-assisted_translation))
- 18** Moorkens, J. (2020). “A tiny cog in a large machine”: Digital Taylorism in the translation industry. *Translation Spaces*, 9(1), 12–34.
https://www.researchgate.net/publication/343713539_A_tiny_cog_in_a_large_machine_Digital_Taylorism_in_the_Translation_Industry
- 19** Arenas, A. G., & Toral, A. (2021). The Impact of Post-editing and Machine Translation on Creativity and Reading Experience. *arXiv preprint arXiv:2101.06125*. <https://arxiv.org/abs/2101.06125>
- 20** Do Carmo, F. (2020). ‘Time is money’ and the value of translation. *Translation Spaces*, 9(1), 35–57.
https://www.researchgate.net/publication/344419232_%27Time_is_money%27_and_the_value_of_translation
- 21** Kenny, D., & Winters, M. (2020). Machine translation, ethics and the literary translator’s voice. *Translation Spaces*, 9(1), 123–149.
<https://researchportal.hw.ac.uk/en/publications/machine-translation-ethics-and-the-literary-translators-voice>
- 22** Vanmassenhove, E., Shterionov, D., & Way, A. (2019). Lost in translation: Loss and decay of linguistic richness in machine translation. *arXiv preprint arXiv:1906.12068*. <https://arxiv.org/pdf/1906.12068.pdf>

Text: Max Deryagin, Daniel Landes, Miroslav Pošta

Z anglického originálu vydaného Audiovisual Translators Europe přeložil
Miroslav Pošta.

Jazyková a odborná spolupráce: Estelle Renard, Barbora Vrbová, Marta
Bartošková, Ivona Černohausová

Grafická úprava a sazba: Emma Carraud, Šimon Sedláček

Vydala Jednota tlumočnicků a překladatelů v roce 2022.

3.6 Záver

Vyššie načrtnuté myšlienky predstavujú len to najzákladnejšie a v žiadnom prípade nemajú byť chápané ako presný návod na realizáciu prekladateľskej analýzy. Skúsenosti vo vzdelávaní prekladateľov a tlmočníkov, ale aj vlastné prekladateľské skúsenosti ukázali, že ku každému textu treba pristupovať individuálne, s rešpektom a každý prekladateľ si vo svojej praxi vypracuje vlastný model prekladateľskej analýzy, ktorý mu je v procese prekladu oporou a akýmsi detektorom nášlapných mín, ktorý mu prezradí potenciálne nebezpečenstvá v texte.

4 OBRAZNÉ VÝRAZOVÉ PROSTRIEDKY alebo TRI ORIEŠKY PRE PREKLADATEĽA

V tejto kapitole sa budeme venovať niektorým fenoménom translačnej činnosti, ktoré zostávajú tak trochu za prahom záujmu odborníkov, hoci v prekladateľskej praxi predstavujú *hodenú rukavicu*. A aj keď prekladateľ výzvu na súboj prijme, nie vždy vyjde z boja víťazne. Preložiť napr. slovnú hračku založenú na homonymii alebo originálnu metaforu tak, aby aj u cieľového prijímateľa vyvolala rovnaký komunikačný účinok, je skutočné prekladateľské majstrovstvo. Naším cieľom nie je (a ani nemôže byť) univerzálny návod na preklad týchto zaujímavých jazykových fenoménov. Pokúsime sa ich len stručne charakterizovať, poukázať na úskalia, s ktorými sa prekladateľ pri ich transfere stretne, ilustrovať ich na konkrétnych príkladoch z nemeckého, anglického, ruského i francúzskeho jazyka a uviesť tie prekladateľské postupy, ktoré sú vzhľadom na zložitosť ich prekladu síce legitímne, ale občas predstavujú len núdzové riešenie.

4.1 Preklad metafory

Výraz *metafora* pochádza z gréckeho slova *meta pherein* a znamená niečo premiestniť, preniesť. Je to obrazné pomenovanie založené na prenose významov slov. V metafore sa jeden predmet pomenuje názvom pre iný predmet na základe ich vonkajšej podobnosti. Práve toto nepriame metaforické pomenovanie odкрýva súvislosti, ktoré by nám inak unikli. Človek spoznáva, že všetko, čo sa mu už zdalo všedné a známe, sa dá uchopiť a vyjadriť inak. Obrazné pomenovanie ako štylistická figúra stavia na vedomom a tvorivom porušení sémantickej spájateľnosti. V umeleckých textoch má metafora prijímateľa prekvapiť, ohromiť, nadchnúť, slovom, vyvolať v ňom istý estetický zážitok. Obrazné pomenovania však nie sú výhradnou výsadou beletristických diel. V bežnom živote sa s nimi stretávame na každom kroku a svoje miesto majú aj v odborných textoch. Veď čo iného už len je *ucho hrnca*,

hlava štátu, ruka zákona, rameno rieky, mliečna dráha, čierna diera, ak nie metafora. Tieto výrazy sa však stali takou bežnou súčasťou nášho jazykového vyjadrovania, že ich ako metafory nevnímame. Práve táto univerzálna obraznosť priviedla vedcov na myšlienku, že metafora vôbec nie je primárne lingvistický ani rétorický jav, ale že celé naše konceptuálne (pojmové) myslenie v sebe nesie obraznosť. Na základe pojmov vnímame i poznávame svet a metafora je jeden zo spôsobov jeho kognitívneho, ale i experimentálneho tvorivého poznávania.¹³⁷ V našom konceptuálnom myslení vzniká metafora tak, že sa jedna pojmová oblasť, ktorá slúži ako predloha (zdroj), spojí na základe podobnosti s celkom inou pojmovou oblasťou. Zdrojovou oblasťou je zvyčajne istý fyzikálny jav alebo proces (napr. súdržnosť materiálov alebo skupenstvo vody) a táto predloha sa stáva podnetom na prenos do celkom inej pojmovej oblasti (napr. vnútorných pocitov človeka), pretože ich spája vnútorná súvislosť.¹³⁸ Tak vznikajú nám všetkým dobre známe metafory: *išla sa pretrhnúť od roboty, rozliať sa od šťastia, puknúť od pýchy, prepadnúť sa od hanby, gúľať očami* a pod.

Tento spôsob tvorenia metafor tak trochu pripomína prácu umelca – karikaturistu. Aj ten vychádza z fyzickej predlohy (má pred sebou človeka, ktorého kreslí, alebo aspoň jeho materiálnu podobizňu – fotografiu). Z týchto hmatateľných predlôh potom prenáša obraz človeka na papier, ale svojím vnútorným umeleckým zrakom ho vidí inak. Ak je jeho práca dobrá, karikovaný obraz sa na svoju predlohu podobá, ale zároveň prináša niečo celkom nové.

Metaforu tvoria vlastne tri základné zložky:

1. *objekt*, ktorý metafora znázorňuje;
2. *obraz*, pomocou ktorého objekt opisuje;
3. *zmysel*, ktorý sa vytvára na základe podobnosti medzi objektom a obrazom.¹³⁹

Zmysel metafory sa dá pochopiť len vtedy, ak prijímateľ odhalí podobnosť medzi denotatívnym a konotatívnym významom. V metafo-

¹³⁷ Bližšie pozri Lakoff, G. – Johnson, M.: *Metafory, ktorými žijeme*. Brno: Teoretická knihovna, 2002.

¹³⁸ Porovnaj Polčicová, M.: *Modely obraznosti v jazyku odbornej komunikácie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2007/10. ISBN 978-80-8083-510-1.

¹³⁹ Newmark, P.: *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon, 1981/64.

re sa identifikácia podobnosti rovná pochopeniu zmyslu.¹⁴⁰ Základný problém pri preklade obrazných pomenovaní vzniká už tým, že rozhodujúcu úlohu pri pochopení zmyslu zohrávajú kultúrne podmienené konotácie a individuálne asociácie.

Pozrime sa teraz, ako sa obrazné pomenovania klasifikujú a prečo je ich preklad občas taký problematický. Vo všeobecnosti ich delíme na:

1. *Lexikalizované metafory* sú také, ktoré sa už častým používaním natoľko „ošúchali“, že si ich obraznosť sotva uvedomujeme. *Metaforicky* sa tieto *metafory* nazývajú *mŕtve*.
2. *Konvenčné metafory* sú obrazné pomenovania, ktoré sa v danej kultúre ukotvili a konvencionalizovali. Niekedy ich nazývame aj *tradičné*, pretože sa vytvárali na základe zovšeobecnenej historickej skúsenosti a tradícií konkrétneho jazykového spoločenstva.
3. *Autorské metafory* sú výsledkom vlastnej tvorivej jazykovej činnosti odosielateľa. Nazývame ich aj *originálne* alebo *individuálne*, pretože nie sú všeobecne známe, ale sú viazané len na rečovú činnosť konkrétneho autora.

Lexikalizované metafory sa na prvý pohľad správajú voči prekladateľovi dosť ústretovo: ich zmysel je relatívne ľahko dešifrovateľný a mnohé z nich sa dajú do cieľových jazykov preložiť aj doslovne. Napr. *čierna ovca* je v nemčine *das schwarze Schaf*, v angličtine *black sheep*, v ruštine *черная овца*; *soľ zeme* je v angličtine *the salt of the earth*, v nemčine *das Salz der Erde* a v ruštine *соль земли*; *čierna listina* je v nemčine *schwarze Liste*, v angličtine *black list* a vo francúzštine *liste noire*.

Niektoré z nich však v sebe skrývajú nebezpečenstvo tentoraz nie metaforického, ale interferenčného prenosu. Lexikalizované metafory sú totiž už ustálené slovné spojenia, takže vedomé narušenie sémantickej spájateľnosti, ktoré je typické pre autorské metafory, v nich chýba. Ich doslovný preklad do cieľového jazyka by mohol viesť k nedorozumeniam. Napr. *čierny pasažier* nie je vo francúzštine *čierny*, ale *nezákonný, tajný (passager clandestin)*; *čierna ovca* nie je vo francúzštine *čierna*, ale *prašivá (brebis galeuse)*; *ucho hrnca* v nemčine nie je *ucho*, ale *Henkel*, t. j. držadlo a pod. Rozdiely vykazujú jednotlivé jazyky aj v tom, že jeden jazyk používa na daný jav obrazné pomenovanie,

¹⁴⁰ Preto niektorí autori nazývajú zmysel aj *tertium comparationis*. Porovnaj napr.: Hönigsperger, A.: *Die Metapher in der gesprochenen Sprache*. Bonn: Romanistischer Verlag, 1994/78.

ktoré v druhom jazyku chýba. Napr. v nemčine poznáme metaforický výraz *öffentliche Hand* (dosl. verejná ruka). Do slovenčiny sa tento výraz prekladá nemetaforicky: *štát, vláda*. Naopak, v slovenčine je metaforizovaný výraz *ruka zákona*, ktorý v nemčine neexistuje. Skutočným prekladateľským problémom sa však *mítve metafor* stávajú až vtedy, keď *ožijú* (remetaforizujú sa). Napr. v nemeckej vete *Der Zahn der Zeit wird auch darüber Gras wachsen lassen*. Táto metafora je zložená z lexickej metafory *Der Zahn der Zeit* (zub času) a frazeologizmu *über etwas Gras wachsen lassen* (čas všetko zahojí). Prekladateľské riešenie sa zdá byť jednoduché: *Zub času zahojí aj toto*. Ale v preklade sa znižuje obraznosť a tým aj expresivita metafory, vytvorená v origináli metaforickým *zdvojením funkcie času*, ktorý v obidvoch častiach metafory necháva spomienky vyblednúť, prináša zabudnutie a zároveň hojí rany osudu.

Konvenčné metafory sú výsledkom nadindividuálnej skúsenosti a kultúrne podmieneného javu, ktorý sa zvyčajne nazýva *rôzne videnie sveta*. Každý národ totiž vníma okolitý svet cez prizmu svojich historicky i kultúrne daných skúseností. Pri preklade konvenčných metafor je dôležité nielen to, či sa v cieľovom jazyku nájde vhodný ekvivalent, ale aj to, či scenár, ktorý slovo (frame) vyvolá v cieľovom jazyku, je rovnaký alebo aspoň porovnateľný so scenárom, ktorý vyvolalo slovo vo východiskovom jazyku. Napr. také metaforické spojenie ako *mať okno* vidia rôzne jazyky rozdielne. V angličtine je to *black-out* (čierny výpadok, zatmenie); v nemčine zase *Filmriß* (t. j. pretrhnutie filmu) a vo francúzštine tento výraz neexistuje. Dá sa len povedať, *niekto má dieru v pamäti* (avoir un trou dans la mémoire). Tento jav sa dá ilustrovať aj na príklade obrazných prirovnaní zo zvieracej ríše. Postoj k zvieratám a prenos ich vlastností alebo symboliky na človeka je tiež kultúrne podmienený. Niektoré druhy zvierat, napr. *somár, líška, včela*, vyvolávajú vo väčšine európskych jazykov rovnaké alebo podobné asociácie. Napriek tomu hrozí prekladateľovi nebezpečenstvo vtedy, ak automaticky predpokladá, že zviera vyvolá v cieľovom jazyku rovnaké konotácie ako vo východiskovom jazyku. Na tento omyl doplatila istá americká filmová spoločnosť, ktorá si do loga svojich filmov dala *sovu* – pre väčšinu kultúr znak múdrosti – a potom svoje filmy distribuovala do Ázie, kde sova symbolizuje pravý opak – hlúposť. Potkan, ktorý sa v európskych národoch spája s negatívnymi predstavami, je v Indii posvätné zviera. Tieto interkultúrne rozdiely

však skúsený prekladateľ pozná. Oveľa ťažšou úlohou je preniknúť do mentálneho sveta cudzej kultúry a pochopiť, čo sa skrýva za scenárom. K. Motyková to veľmi trefne ilustruje na preklade jedného švédskeho prirovnania: *Aké ťažké musí byť interpretovať a priblížiť nášmu čitateľovi nevinne vyzerajúce prirovnanie „smrdí ako skysnutý sled“, [...] ak ste nikdy neochutnali severošvédsku špecialitu surströmming. Vzniká zvláštnym spôsobom konzervácie, pričom sa sled nechá najprv niekoľko mesiacov vyhnúť a konzumuje sa, z logických dôvodov, vonku, za výdatného zapíjania šnapsom. To, čo by po švédsky smrdelo ako skysnutý sled, po slovensky smrdí ako zdochlina alebo hnoj.*¹⁴¹ Samozrejme, aj v slovenčine by sa našlo podobné prirovnanie *smrdíš ako tchor*, ale kultúrna viazanosť metafory sa tým stráca. V umeleckom texte, kde by toto prirovnanie bolo použité na charakterizáciu koloritu švédskej kultúry, by prekladateľ pravdepodobne musel siahnúť po vysvetľujúcich poznámkach. Za porovnaním *vyzerá ako vodník* sa v slovenčine skrýva negatívna konotácia, ktorá pramení z našej predstavy vodníka ako malého zeleného mužička s rozstrapatenými vlasmi a vypúlenými očami. Predstava švédskeho vodníka *näcken* je celkom iná: *Je to mladý nahý muž hrajúci na husliach, ktorý sedí kdesi pri vodopáde a láka ľudí. Obe bytosti spája iba element vody a rovnaká negatívna úloha...*¹⁴² Ani tu prekladateľovi nepomôže len slovníkový ekvivalent, lebo *näcken* a *vodník* stelesňujú po fyzickej stránke úplne rozdielne predstavy a v obidvoch kultúrach by vyvolali rôzne konotácie.

Ešte väčším prekladateľským problémom sú originálne metafory, pretože tie majú (spravidla v umeleckom texte) veľmi špecifickú funkciu. Preklad týchto obrazných pomenovaní môže skomplikovať aj celkom prozaický fakt – rodové rozdiely medzi východiskovým a cieľovým jazykom. Ako napríklad preložiť originálnu metaforu z nemeckého jazyka do slovenského, kde je *slnko* (v nemčine ženského rodu) nositeľom ženskosti a na tom je postavený celý metaforický obraz: *Die Sonne ist Bündel von Strahlen und schwankendem Wollen, leuchtendem Abglanz ihrer hellen Flügel... sie ist wie eine Frau, weil sie eine Frau ist.* (V dosl. prekl.: Slnko je zväzok lúčov a kolísavého chcenia, žiarivého odlesku jej svetlých krídel... je ako žena, pretože je žena.) V tomto prípade

¹⁴¹ Motyková, K.: Metafora ako kultúrne špecifický fenomén na príklade švédčiny. In: Preklad a kultúra 2. Zost. E. Gromová, D. Mügllová. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2007/454. ISBN 978-80-8094-233-5.

¹⁴² Tamtiež, s. 457.

by sa asi prekladateľ musel uchýliť k explifikácii, aby zachoval výpovednú hodnotu metafory. Jedným z možných riešení by bolo: *Slnecná žiara je batôžtek lúčov a chvejúceho sa chcenia, žiarivého odlesku jej svetlých krídel... je ako žena, lebo ona ženou je.*

Preklad obrazných pomenovaní a výber vhodných prekladateľských riešení je, prirodzene, závislý od kontextu. Napr. v metafore *La porte de l'hôtel sourit terriblement* (Dvere hotela sa strašne usmievali) výber vhodného ekvivalentu závisí od funkcie tejto metafory. Pôvodne bola použitá v básnickom texte, kde sémantický zlom medzi slovesom *sourir* (priateľsky sa usmievať) a príslovkou *terriblement* (hrozne, strašne, príšerne) by mal byť zachovaný aj v preklade. Ak by išlo o prozaický text, napr. detektívny román s intenciou navodiť hrôzostrašnú atmosféru, mohol by prekladateľ pouvažovať aj o synonymických variantoch, napr.: *Dvere/brána hotela sa strašidelne/ukrutne škeril/ila.* Pri preklade metafory je vždy dôležitá jej funkcia v danom kontexte, scenár, ktorý sa za ňou skrýva, a miera kultúrnej kompatibility medzi východiskovým a cieľovým jazykom.

Existuje niekoľko prekladateľských možností, ako sa vyrovnáť s prekladom metafory:

- *Priamy/doslovný preklad.* V tomto kontexte doslovný neznamenaá otrocký, ale naopak, je to optimálny prenos, keď sa metafora dá nahraďovať výrazovými prostriedkami cieľového jazyka s rovnakým estetickým účinkom.
- *Oslabenie obraznosti metafory.* Niektoré metafory môžu v cieľovej kultúre vyvolať negatívne asociácie. Týka sa to predovšetkým príliš expresívnych, krutých a vulgárnych metafor. Napríklad ak metafora uráža alebo znevažuje dôležitú dejinnú udalosť (napr. holokaust) alebo náboženské ctenie daného kultúrneho spoločenstva, musí prekladateľ ako expert na interkultúrnu komunikáciu metaforu oslabiť. Dôvodom na oslabenie obraznosti je aj úzka spätosť metafory s danou kultúrou. Cieľový prijímateľ by takú kultúrnu podmienenú metaforu nepochopil, pretože nepozná jej historicko-kultúrne pozadie.
- *Zvýšenie obraznosti.* Niekedy nájde prekladateľ v cieľovom jazyku len taký ekvivalent, ktorý má oproti pôvodine expresívnejší náboj. Pri tomto spôsobe musí prekladateľ dbať na to, aby zvýšenou obraznosťou nezmenil zmysel metafory.

- *Komprimácia (zostručenie) metafory.* Prekladateľ vynechá jednu časť viacčlenného metaforického spojenia, pretože v cieľovom jazyku nenašiel vhodný ekvivalent. (Spomeňte si na príklad so zubom času.)
- *Explikácia metafory.* Doplnenie metafory z východiskového textu o ďalšie metaforické spojenie s podobnou obraznosťou, ktoré by cieľovému prijímateľovi pomohlo identifikovať zmysel metafory, ak z pôvodnej metafory nebol dosť jasný. K tomuto postupu patrí aj prípadné vysvetlenie kultúrnych konotácií (napr. v poznámke pod čiarou).
- *Opis metafory.* Ak v cieľovom jazyku neexistuje vhodný ekvivalent, môže prekladateľ metaforu opísať (parafrázovať) nemetaforickými výrazovými prostriedkami.
- *Substitúcia (náhrada) metafory.* Prekladateľ môže použiť na opis metafory iné obrazné prostriedky, napr. prirovnanie, frazeologizmy a pod.

4.2 Preklad slovných hračiek

K obľúbeným štylistickým prostriedkom na jazykové vyjadrenie komickosti, ironie, satiry i sarkazmu patrí aj slovná hračka – *kalambúr* (z franc. *calenbour*). Už sám názov hovorí, že odosielateľ (autor) sa so slovami „hrá“. Využíva ich zvukovú či grafickú podobnosť, dvojzmyselnosť, mnohovýznamovosť, stavia do opozície priamy a prenesený význam, rozdeľuje ustálené slovné spojenia a nanovo ich kombinuje, kríži, zmiešava, vytrháva ich zo známych súvislostí a vkladá ich do celkom nezvyčajných kontextov, vytvára neologizmy. Touto hrou získava účinný prostriedok na vyjadrenie humoru vo všetkých jeho podobách: smiechu, posmechu i výsmechu. Nie je to však hra so slovami, ale skôr hravé použitie slova.

Z translatologického hľadiska je to asi najtvrdší prekladateľský oriešok. A prekladateľ sa neraz ocitá v úlohe „popolušky“. Na rozdiel od nej však jeho oriešky nemajú takú čarovnú moc. Hoci oddelí množstvo hrachu od šošovice, málokedy sú mu odmenou krásne šaty. Je rád, ak v oriešku nájde aspoň plátennú košeľu, do ktorej by obliekol kalambúr v cieľovom jazyku. A žiaľ, dosť často v oriešku nenájde vôbec

nič. Nevieť, či by prekladateľovi pomohli čarovné oriešky (možno aj áno, veď aj tie obyčajné vraj cibría mozog), ale s určitosťou viem, že mu pomôže iný, nemenej vzácny dar. Dar jazykového citu, zmyslu pre humor, kombinačných schopností a umenia pohrať sa so slovami. Dobre preložiť slovnú hračku vie len majster slova – Pán Prekladateľ. Nepreložiteľnosť a preložiteľnosť sa dokonca stala klasifikačným kritériom na rozlíšenie pravého kalambúru a podobných obrazných štylistických prostriedkov. Veď sa len skúste popasovať s kalambúrnou definíciou prekladu od iného majstra slova – J. W. Goetheho: *übersetzen ist übersetzen*. Je to slovná hra založená na homonymii sloviess s prízvučnou a neprízvučnou predložkou, sloveso *übersetzen* s neprízvučnou predložkou *über* znamená prekladať (z jazyka do iného jazyka) a sloveso s prízvučnou predložkou znamená prekladať, prenášať.

Ale poďme po poriadku a pozrime sa najskôr, aké jazykové štylizované prostriedky slúžia na vytvorenie kalambúru.¹⁴³

1. Ak je fonetická a grafická stránka slova rovnaká, ide o **HOMONYMIU**. Homonymia patrí medzi najproduktívnejšie spôsoby tvorby slovných hračiek.

Napr. *Nur Flaschen müssen voll sein (Iba fľaše musia byť plné)*. Tento kalambúr je postavený na opozícii *spisovný výraz vs. slangový výraz*. V rovine spisovného jazyka ide o celkom bežnú a gramaticky správnu vetu. Slovná hračka sa vytvára až v slangovej rovine. Slovo „*Flasche*“ (fľaša) je pejoratívnym označením neschopného človeka, slabocha. Prídavné meno „*voll*“ (plný) má v slangu význam „opitý“. V slangovej verzii by táto veta znela: *Iba neschopáci musia byť vždy naliati*.

Na homonymii sa veľmi často zakladajú rôzne vtipy. Napr.:

Заходит человек в новую квартиру. А там пусто. Только один гвоздь вбит в стенку, а на полу портреты Дмитрия Медведева и

¹⁴³ Príklady prevzaté z: Grassegger, H.: Sprachspiel und Übersetzung. Eine Studie anhand der Comic-Serie Asterix. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 1985; Tęcza, Z.: Das Wortspiel in der Übersetzung. Stanislaw Lems Spiele mit dem Wort als Gegenstand interlingualen Transfer. Niemeyer, 1997; Glovňa, J.: Dynamika kódu řeči. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2002; Ulbriková, S.: Wortspiel als Übersetzungsproblem. Diplomová práca. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2004; Ščerbina, A. A.: Сушчність і іскусство словесной остроты (kalambura). Kiev, Izdatel'stvo Akademii nauk Ukrain'skoj SSR, 1958.

Владимира Путина. Почесал он затылок и говорит: – Даже и не знаю, кого из них повесить, а кого к стенке поставить!

Humornosť tejto slovnej hračky je založená na homonymii sloviess *повесить* (zavesiť; obesiť) a *поставить к стенке*. Slovenčina má na tieto slovesá rôzne lexémy. Vo voľnom preklade by tento vtíp znel: Istý človek vojde do nového bytu a tam je prázdno. Na stene je len jeden klinec a na podlahe portréty D. Medvedeva a V. Putina. Poškrabe sa po hlave a hovorí: Ani neviem, ktorého z nich mám zavesiť na stenu (obesiť) a ktorého postaviť k stene (zastreliť).

Na podobnom princípe je založený aj tento vtíp:

Warum hat Müller seinen Sohn Hamlet genannt? Ja, sein oder nicht sein, das ist die Frage.

Tu vzniká zaujímavá a do slovenčiny nepreložiteľná slovná hračka, založená na tvarovej homonymii výrazu *sein* ako slovesa (byť) a *sein* ako prívlastňovacieho zámena (jeho). V rovine slovesa je to narážka na klasickú hamletovskú otázku *Byť či nebyť* a v kalambúrnem použití predstavuje zámeno *jeho*. Vo voľnom preklade by táto veta znela: Prečo dal Müller svojmu synovi meno Hamlet? Nuž, či je to jeho syn, alebo nie, to je otázka.

2. Ak je fonetická stránka rovnaká, ale grafická je rôzna, ide o **HOMOFÓNIU**. Napr. *Der Lehrer lehrt Russisch, der Postangestellte leert den Briefkasten*. (Učiteľ učí ruštinu, poštový zamestnanec vyprázdňuje poštové schránky.) Do slovenčiny je tento kalambúr nepreložiteľný, pretože sloveso *lehren* (učiť, vyučovať) a sloveso *leeren* (vyprázdňovať) má rôzne lexémy, ale v nemčine majú obidve slovesá rovnakú fonetickú podobu.

Keď V. Huga prijímali do Francúzskej akadémie vied, jej predseda, ktorý jeho umeniu vôbec nebol naklonený, mu vyjadril poctu vetou, ktorá intonačne jasne dávala najavo dvojzmyselnosť založenú na homofónii: *Monsieur, vous avez introduit en France l'art scénique*. (Pane, do Francúzska ste zaviedli scénické umenie.) Výraz *l'art scénique* (scénické umenie) sa foneticky vyslovuje rovnako ako slovo *l'arsenic* (arzén). V prenesenom význame mu teda neprajný predseda naznačil, že svojím umením Francúzsko otrávil.

Na tvorbu homofonických slovných hračiek sú „ideálne“ jazyky, v ktorých sa podstatné mená píšú veľkým písmenom. Napr. nemecká veta *Ich habe in Berlin liebe Genossen* (Mám v Berlíne milých

súduhov, priateľov) má celkom iný význam, ak vymeníme vo vete veľké písmená: *Ich habe in Berlin Liebe genossen* (V Berlíne som si užíval lásku – sex).

3. Ak je fonetická stránka rôzna, ale grafická rovnaká, ide o **HOMOGRAFIU**. Slovných hračiek na homografiu je pomerne málo. Napríklad v ruštine: *Устáли? Разве бывает устáль у стали*. Sloveso *устáть* (unaviť sa) a podstatné meno *устáль* (hovorovo únava) sa rozložili na dve časti *у стáли* (pri stajni), čím celý výraz nadobudol celkom iný význam. Vo voľnom preklade: Unavili ste sa? Vari sa únava nachádza pri stajni? V nemčine vznikajú také kalambúry napríklad na základe rôznej výslovnosti podstatných mien, ktoré majú rovnakú grafickú podobu. Napr. vo vete: *Alle Montage nur lauter Montage* (Všetky pondelky len samé montáže). Tento kalambúr je založený na množnom čísle podstatného mena *Montag* (pondelok) a slove *Montage* (čítaj montáže – montáž).
4. Ak je fonická a grafická stránka rôzna, ale podobná, kalambúry sa vytvárajú na základe **PARONYMIE**. S týmto typom slovných hračiek sa relatívne často stretávame v bežnom živote, pretože funguje na tzv. *princípe nefunkčnej svetelnej reklamy*, kde jedno písmenko jednoducho *vyhasne*. Paronymia takmer nikdy nie je doslovne preložiteľná z východiskového do cieľového jazyka. Napr. v nemčine *WEIN(H)AUS; BIER(H)ALLE*. Ak by v týchto názvoch svietili všetky písmená, išlo by o celkom bežné označenie reštauračných zariadení. Kalambúr je založený práve na neosvetlenom písmene, ktoré úplne mení zmysel týchto výrazov. Lexéma *aus* a lexéma *alle* má totiž aj význam, že tovar je vypredaný. Obidva názvy tak signalizujú, že víno i pivo sa minulo. Analogickým prípadom by bol slovenský názov predajne *MÄSO – Z(E)LENINA*. Zriedkavejšie sa vyskytuje aj interlingválna paronymia. Za všetky jeden príklad z ukrajinčiny. Je to dialóg medzi Francúzom a Ukrajincom z románu O. Gončara:
 - a) Же ву... же ву...
 - b) Живу, кажеш. Хаэцьки прияздно хлопнув по його плечи.
 - c) Живи на здоров'я!

Prvá replika je založená na nedokončenej francúzskej vete *Je vois* (foneticky *ž vua – vidím*). Druhá zase na tom, že Ukrajinec identifi-

koval túto časť repliky ako slovo v materinskom jazyku (foneticky *živu – žijem*). Celý dialóg je interlingválnym nedorozumením. Vo voľnom preklade:

Francúz: Vidím... vidím...

Ukrajinec: Žiješ, hovoríš. – Chaеcki ho priateľsky poklepal po pleci. – Ži si! Nech ti zdravie slúži!

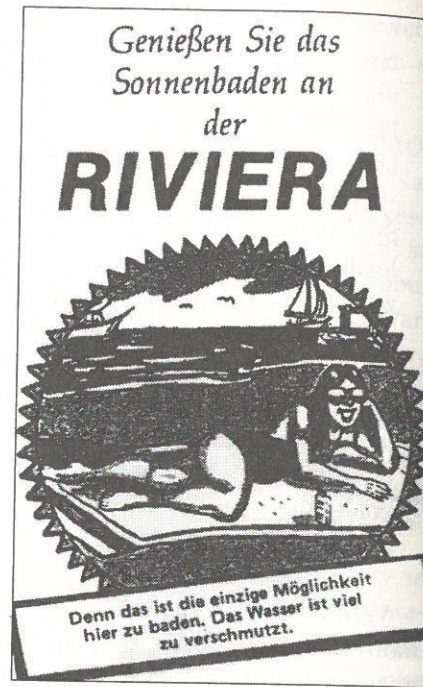
Špecifickým prípadom homoforiem sú slová, pri ktorých sa jedna lexikálna jednotka rozloží na viacero častí. V slovenčine je to napr. známy výrok rómskej spoluobčianky z relácie *Aj múdry schybí*, keď sa jej pýtali, čo znamená sloveso *asimilovať* a ona odpovedala *asi milovať*. V ruštine sa napr. vo výraze *ворон – вор он* slovo *ворон* (havran) rozložilo na slová *вор* (zlodej) a *он* (on); vo výraze *стихия – нушу стиху я* sa slovo *стихия* (živel) rozložilo na *стихи* (báseň) a osobné zámeno *я* (ja). V doslovnom preklade by tento kalambúr znel: Živel – píšem básne. Kalambúry tohto typu sú jednoducho nepreložiteľné.

Veľmi populárnou a účinnou sa slovná hračka stala v multimediálnych textoch, kde sa písané slovo kombinuje s grafickým zobrazením. Vedľa seba tak v kontraste vystupujú dva kódy: *verbálny* a *vizuálny*. Kalambúry tohto druhu sa vyskytujú v rôznych žurnalistických literárnych útvaroch a v komiksoch. Zvyčajne slúžia na vyjadrenie jemnej irónie alebo satiry. Jeden z titulkov v komikse ironizujúcom slávne osobnosti znie: *Berühmte Anmacher aus der Weltgeschichte – Marie Curie* (Známi zvodcovia zo svetových dejín – Mária Curie). Pod týmto titulkom je obrázok, na ktorom sa Mária Skłodowska pokúša vyznať lásku svojmu budúcemu manželovi slovami: *Mein lieber Pierre, ich liebe deine Ausstrahlung!* (Drahý Pierre, milujem tvoje vyžarovanie!) Kalambúr je založený na homonymii nemeckého podstatného mena *Ausstrahlung*, ktoré znamená vyžarovanie, ale aj žiarenie. Na pochopenie tejto slovnej hračky musí mať však prijímateľ aj všeobecné znalosti. Mal by vedieť, že Mária Curie-Sklodowska je dvojnásobnou nositeľkou Nobelovej ceny za fyziku a chémiu a spolu so svojim manželom Pierrom sa venovala výskumu rádioaktívneho žiarenia. Až na základe týchto mimotextových súvislostí pochopí prijímateľ jemnú iróniu kalambúru.

Druhá slovná hračka je z reklamného, či lepšie povedaného antireklamného spotu.

Genießen Sie das Sonnenbaden an der Riviera (Užite si slnečný kúpeľ na Riviére).

Slovnou hračkou je text v spodnej časti obrázku. Je založený na spojení substantíva *Sonnenbaden* (slnečný kúpeľ) a slovesa *baden* (kúpať sa). Keďže v slovenčine je podobné spojenie možné, preklad je relatívne ľahký. *Užite si slnečný kúpeľ na Riviére, je to jediná možnosť kúpania. Voda je veľmi znečistená.* Inou možnosťou by bolo postaviť v slovenčine kalambúr na dvojici slov *záplava* a *zaplávať si*. Vtedy by preklad znel *Užite/vychutnajte si leňošenie v záplave slnka/slnečných lúčov na Riviére. Je to jediná možnosť zaplávať si. Voda je príliš znečistená/špinavá.*¹⁴⁴ Keďže kalambúr ako prekladateľský oriešok je veľmi zaujímavý, pokúsili sme sa zistiť, ako by si s ním poradili študenti translatológie. Skúšobným testom prešli poslucháči 3. ročníka, ktorí už absolvovali teoretickú prípravu a poznali spôsoby prekladu obrazných pomenovaní. Pre študentov nemeckého jazyka sme vybrali komiks Kurta Halbrittera *Das Mädchen und die Weissmacherin*, ktorý patrí do kategórie satiricko-groteskných komiksov. V tomto konkrétnom príklade ide o parodizáciu reklamných spotov. Titulná postava prepadne vášni pracíh a bieliacich prostriedkov a skúša ich dovedy, kým nenarazí na taký, pri ktorom dospeje k záveru, že belšia jej bielizeň už ani nemôže byť. Plná bázne otvorí oči a vloží do práčky kus svojej bielizne. Na tento predtext nadväzuje sekvencia, ktorá je predmetom nášho záujmu.

Als ich die Augen wieder öffnete, wusste ich, dass es ein blendenderes Weiss nicht geben konnte. Vo voľnom preklade: *Keď som opäť otvorila oči, pochopila som, že oslepujúcejšia beloba už ani nemôže existovať.* Atribút *blendend* (oslepujúci) je použitý v nepriamom význame, zatiaľ čo vizuálny obraz poskytuje reálny „dôsledok“ oslepujúcej bielej, t. j. hlavnú postavu s „klasickými“ rekvizitami nevidiacich – bielou paličkou a čiernymi okuliarmi.

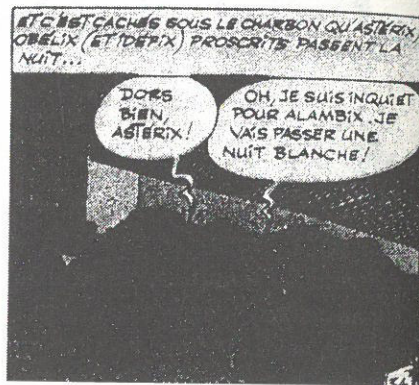
Ďalšia sekvencia pokračuje rétorickou otázkou: *Ob es heute noch ein so blendendes weisses Weiss gibt wie damals?* Vo voľnom preklade: *Kto vie, či dnes ešte existuje taká oslepujúco žiarivá beloba ako kedysi?* Odpoveď dievčaťa: *Ich weiss nicht* (Neviem) je založená na homofónii prídavného mena

¹⁴⁴ Ulbriková, S.: Wortspiel als Übersetzungsproblem. Diplomová práca. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2004/69.

weiss (biely) a 1. osoby slovesa *wissen* (vedieť). Časť študentov sa pokúsila riešiť tento prekladateľský problém fónicky podobnou opozíciou „svietivá“ a „svitnúť“ a repliku *Ich weiss* preložili vetou *Mne nesvitlo*. Iní nadviazali na „pointové“ slovo *biely* a explikovali odpoveď dievčiny: *Neviem. Mám v hlave biele miesta*.

Pre študentov francúzskeho a anglického jazyka sme vybrali sekvenču zo série „klasického“ komiksu *Asterix*, vo francúzskom origináli *Le Boudier Arverne* a v anglickej mutácii *Asterix at the Olympic Games*. Vo francúzskej verzii sú Asterix a Obelix skrytí za horou uhlia. Obelix hovorí Asterixovi: *Dors bien, Asterix* (Dobrá noc, Asterix), Asterix odpovedá: *Oh, je suis inquiet pour Alambix. Je vais passer une nuit blanche!* (V doslovnom preklade: Robím si starosti o Alkoholixa. Strávim bezsennú noc!) Ak sa idiomatiký zvrät *une nuit blanche* interpretuje doslovne v rovine lexikálnych významov *biela noc*, vznikne sémantická opozícia medzi verbálnym znakom *blanc* – biely a ikonickým znakom reprezentovaným horou uhlia, t. j. *čierny (noir)*. Zachovať tento kontrast v preklade do slovenčiny nie je možné a študenti sa ho pokúsili riešiť identickou semiotickou operáciou – ambiguitovaným (dvojzmyselným) zvrätom – a uvedenú repliku preložili výrazom: *Robím si starosti o Alkoholixa. Vidím to čierne*.

Ukážka pre študentov angličtiny je sekvenča zo série *Asterix at the Olympic Games*. Asterix spochybňuje víťazstvo Rimanov na olympijských hrách tým, že svoju silu získali vypitím čarovného nápoja. Rímania musia vyplaziť jazyky a tie sú modré – dôkaz dopingu. Veliteľ Rimanov si povzdychne a povie: *I am feeling rather blue myself!* Tento idiomatiký zvrät (v doslovnom preklade: Sám sa cítim dosť modro!) znamená, že je veliteľ Rimanov zničený, frustrovaný. Slovenčina nemá priamy ekvivalent, ktorý by daný duševný stav označoval farbou. Študenti sa preto pokúsili dosiahnuť štylistický efekt expandovaním výrazu a variantom: *Mne je tiež nanič. Už z toho pomaly modriem*.

Pozrime sa teraz, aké prekladateľské postupy sa dajú pri preklade kalambúru použiť.

- Pre slovnú hračku vo východiskovom jazyku existuje ekvivalent s rovnakým zmyslom. Tento jav je síce zriedkavý, ale nájdu sa aj kalambúry, pri ktorých prekladateľ v oriešku objaví adekvátny odev. Napr. vo vtipe postavenom na homonymii slovesa *перекусить* (zahryznúť do niečoho/niečo zjesť). Podobná dvojica lexém existuje aj v slovenčine, preto sa tento kalambúr dá preložiť doslovne.

Клиент – официанту:

- У вас найдется что-нибудь перекусить?
- Кусок медного провода вас устроит?

V preklade by tento kalambúr znel: Host sa pýta čašníka: *Nenašlo by sa niečo na zahryznutie? A čašník odpovedá: Stačil by vám kúsok medeného drôtu?* Nájdenie adekvátneho doslovného ekvivalentu je však pri preklade kalambúru veľmi zriedkavé.

- Slovná hračka z východiskového jazyka je preložená podobnou slovnou hračkou v cieľovom jazyku. Slová vôbec nemusia byť identické, ide výlučne o zmysel. Kalambúr v cieľovom jazyku je vlastne analógiou ku kalambúru východiskového jazyka. Napr. v rozhovore z čitateľskej ankety respondent na otázku reportérky *Wie fanden Sie den Artikel über Mumps?* (Ako sa vám páčil článok o mumpse?) Respondent odpovedá: *Zufällig beim Auskippen des Papierkorbs*. (Náhodou, keď som vysýpal smetný kôš.) V doslovnom preklade sú tieto repliky nezmyselné. Kalambúr je totiž postavený na homonymii nemeckého slovesa *finden*, ktoré znamená páčiť sa, ale aj nájsť. Prekladateľ by mohol použiť analogické výrazové prostriedky v cieľovom jazyku, ktoré by zachovali zmysel kalambúru. Napr. Reportérka: Ako sa vám páčil článok o mumpse? Respondent: Ja som ho nepáčil, normálne som ho nalistoval. Iný príklad z ruského jazyka. *Я в такой же мере был когда-либо в Индии, как та индейка, которую мне вчера подавали к обеду*. (Ja som bol práve tak v Indii, ako tá morka, ktorú som mal včera na obed.) Kalambúr je založený na podobnosti slov *Индия* a *индейка*. Slovenský prekladateľ by si mohol nájsť analogickú slovnú hračku postavenú napríklad na podobnosti slov *Kurilské ostrovy* a *kura*.
- Slovná hračka sa v cieľovom jazyku vyjadří nekalambúrnymi výrazovými prostriedkami, alebo sa preloží len časť kalambúru, napr.

slovná hračka J. W. Goetheho: *Ich habe keine zusammenhängenden Gedanken, sie hängen aber alle zusammen an Ihnen.* (Nemám žiadne súvislé myšlienky, ale všetky moje myšlienky súvisia s vami.) V slovenskej verzii sa síce stratila druhá časť kalambúru (odlučiteľná predpona slovesa hängen), ale kalambúr aj napriek tomu vyvoláva podobný komický efekt.

- Slovná hračka sa preniesla do cieľového jazyka bez toho, aby sa preložila, prípadne prekladateľ stručne naznačil, o čo v nej ide. Tento spôsob sa dá použiť napr. pri slovných hračkách z latinčiny. Prekladateľ však musí vedieť odhadnúť cieľového čitateľa, t. j. zväziť, či jej bude na základe svojho skúsenostného horizontu rozumieť. Napr. kalambúr *Studiosus sine studio sus est* (Vedec/študent, ktorý študuje bez vášne/útrapat, je sviňa) vznikol rozložením slova *studiosus* na *studio sus*.
- Kalambúr vo východiskovom jazyku sa v cieľovom jazyku nahradí inými obraznými výrazovými prostriedkami (napr. metaforou, aliteráciou, oxymoronom, paradoxom a pod.).
- Slovná hračka je nepreložiteľná a jednoducho sa z textu vynechá. Prekladateľ však túto stratu musí vykompenzovať na inom mieste cieľového textu, tam, kde autor nepoužil obrazné prostriedky, aby sa zachovala celková expresivita textu.
- Edičné techniky (prekladateľ vysvetlí kalambúr v poznámkach pod čiarou).

Pre nemčinárov sme pripravili jeden skúšobný test, v ktorom je pointa celého textu založená na kalambúrnych výrazových prostriedkoch. *Želáme vela tvorivých síl.*

Warnung an alle Mitarbeiter

In unserem Unternehmen konnten bereits einige Terroristen identifiziert und gefasst werden.

Es handelt sich dabei um die harmlosen Mitläufer **Bin Da**, **Bin Spät**, **Bin Müde**, **Bin Kaffeetrinken**, **Bin Rauchen** und **Bin Essen**.

Die Mitarbeiter **Bin Pinkeln** und **Bin im Lager** konnten ebenfalls ermittelt werden. Sie werden als harmlos eingestuft und sind unter Quarantäne gestellt worden.

Auch die äußerst gefährliche Terroristin **Bin Schwanger** konnte dingfest gemacht werden.

Nur der Topterrorist **Bin Arbeiten** konnte bis jetzt trotz intensiver Suche in unserer Firma nicht gefunden werden.

ACHTUNG: **Bin Arbeiten** verbreitet äußerst gefährliches Gedankengut!

Er versucht sogar die Terroristengruppe **Bin Faul** zu unterwandern und zur Umkehr von ihrem Fundamentalglauben zu bewegen.

Gehen Sie ihm aus dem Weg und meiden Sie jeden Kontakt!

Nach Rücksprache mit unserer Geschäftsleitung besteht aber kein Grund zur Panik. Es ist äußerst unwahrscheinlich, dass sich **Bin Arbeiten** ausgerechnet in unserer Abteilung aufhält. Es gibt in unserem Verein absolut niemanden, auf den diese Beschreibung auch nur im Entferntesten zutrifft.

Ebenfalls konnte der als **Bin im Meeting** bekannte Topterrorist bis heute nicht ausgemacht werden.

Es wird vermutet, dass er sich auch als **Bin Wichtig**, **Bin Boss** oder **Bin Chef** ausgibt.

Bin beim Kunden gilt auch als nicht fassbar.

Niemand hat ihn bis jetzt gesehen – ALSO VORSICHT!

In unserer Abteilung wird auch intensiv nach **Bin nicht Zuständig** gefahndet.

Es wurden schon mehrere Verdächtige vernommen, aber niemand wurde bisher verhaftet.

Ihr Sicherheitsbeauftragter

Bin Wachsam

4.3 Okrídlené výrazy, frazeologické spojenia, frazeologizmy

Okrídlené výrazy (názov *epea pteróenta* pochádza zo starej gréčtiny a doslova znamená *slová s krídlami*). Toto pomenovanie je príznačné, pretože tieto slová nezostali uzavreté v stránkach kníh, neupadli do zabudnutia, ale rozleteli sa do sveta, takže aj ten, kto nikdy nečítal Hamleta, iste počul výroky ako *Byť či nebyť*; *Niečo je zhnité v štáte dánskom*. Známe sú aj Cézarove okrídlené vety *Kocky sú hodené* (*Alea iacta est*); *Prišiel som, videl som, zvíťazil som* (*Veni, vidi, vici*) – mimochodom, tento výrok poznali v prekvapivo veľkom počte aj respondenti z relácie *Aj múdry schybi*, a to je už čo povedať. Nesmrteľným je aj výrok Fausta J. W. Goetheho *Postoj, chvíľa, si krásna* a pod. V ruštine patria k obľúbeným okrídleným výrazom názvy Krylovových bájok *Лебедь, Пак и Цыка* a pod.

Nemenej známymi sú alúzie (odkazy) na Bibliu – *Ecce homo* (Ajhľa, človek); *Ecce lux* (A bolo svetlo) – alebo na mytológiu, napr. *jablko sváru*, *Pyrhovo víťazstvo*, *Augiášov chliev*, *Achilova päta* a pod. Tieto okrídlené výrazy nie sú problematické ani pri preklade (prinajmenšom do európskych jazykov), pretože spravidla majú svoj ekvivalent v cieľovom jazyku. Tu skôr zohráva úlohu kulturologická kompetencia prekladateľa, aby dokázal odhadnúť, či cieľový prijímateľ bude poznať okrídlený výraz, alebo bude nutné alúziu krátko uviesť, vysvetliť, a to buď priamo v texte, alebo v poznámkach. O tom rozhoduje aj žáner textu a funkcia okrídleného výrazu.

V ostatnom období sa častým zdrojom okrídlených výrazov stávajú názvy literárnych diel. Niektoré z nich sú natoľko známe, že si nevyžadujú žiaden komentár (napr. *Sofiina voľba* W. Styrona; *Červený a čierny Stendhala*), ale poniektoré sú často natoľko späté s východiskovou kultúrou, že ešte nestihli preletieť aj do iných jazykov, a vtedy sa prekladateľ obyčajne uchýli k prekladu ich zmyslu, alebo použije analogické obrazné pomenovanie (napr. frazeologizmus), ktoré vyjadruje ich posolstvo. V nemeckej literatúre sú to napríklad názvy diel H. Bölla: *Haus ohne Hütter*, ktorý sa používa v situáciách, keď sa istá činnosť realizuje neorganizovane, živelné; *Das Brot der Frühen Jahre*, ktorý sa používa na opis ťažkých začiatkov istej činnosti alebo predchádzajúcej životnej etapy. Dielom G. Grassa *Die Plebejer proben den Astand* sa označuje ne-

konštruktívna, ale ostrá kritika. Okrídleným výrazom z diela W. Borcherta *Draußen vor der Tür* sa charakterizuje vyvrhel spoločnosti (outsider) alebo človek, ktorého vylúčili z istej činnosti.

Tieto okrídlené výrazy sa s obľubou využívajú v publicistických textoch. Ďalším zdrojom týchto obrazných pomenovaní sú jednotlivé výroky známych i menej známych členov daného jazykovo-kultúrneho spoločenstva (napr. výrok J. F. Kennedyho *Som Berlinčan* alebo Bismarckov výrok *Aj hlúposť je dar boží*). Často sa dopĺňajú o nové aktualizátory. Napr. známa fráza z obdobia bývalého režimu *Proletári všetkých krajín, spojte sa!* sa v novinovom titulku doplní o slovo *prepáčte* (*Proletári všetkých krajín, prepáčte!*), alebo sa rôznym spôsobom modifikuje a aktualizuje, napr. *Novinári všetkých krajín, klepte politikom po prstoch!*¹⁴⁵

Na Slovensku sa už stali okrídlenými výrazmi výroky *O tom potom* alebo *Na Slovensku je to tak*. V prípade prekladu týchto nových okrídlených výrazov má už prekladateľ ťažšiu úlohu, pretože niektoré z nich sú späté s aktuálnym politickým, resp. kultúrnym dňaním v danej krajine. Musí jednoducho vedieť, či výrok vo funkcii okrídleného výrazu je „prenosný“ aj do inej kultúry v originálnej podobe (pretože viacero krajín spája rovnaká historická skúsenosť, napr. výrok *Proletári všetkých krajín, spojte sa!* naozaj spája všetky krajiny bývalého východného bloku), alebo či zatiaľ „lieta“ len v rámci daného jazykovo-kultúrneho spoločenstva a je potrebné ho explikovať.

Obraznosť v jazyku sa veľmi často vyjadruje aj frazeologickými spojeniami a frazeologizmami. Na jednej strane sú tieto štylizované prostriedky univerzálnym ľudským fenoménom, na druhej strane sa v nich výrazne prejavuje to, čo sme v prípade metafory vyjadrili ako *rôzne videnie sveta*. Výstižná je ich definícia z pera F. Mika: *Frazeologizmy ako obrazné výrazy životných skúseností predstavujú múdrosť pokolení. Je to dielo generácií a vekov. V tomto zmysle majú potom vlastne kultúrnu hodnotu. Sú výrazom a odrazom myslenia, čítania, hodnotenia, morálneho profilu, temperamentu, životného štýlu a vôbec materiálnej a duchovnej kultúry istej spoločnosti.*¹⁴⁶

Rôzne videnie sveta sa neprejavuje len vo frazeologizmoch, ktoré sú viazané na istú špecifickú skúsenosť daného jazykovo-kultúrneho

¹⁴⁵ Pozri Sipko, J.: Texty so zvýšenou etnokultúrnou konotáciou. Prešov: Prešovská univerzita, 2002. ISBN 80-8068-143-0.

¹⁴⁶ Porovnaj Miko, F.: Fenomenológia čítania a diela. In: O interpretácii umeleckého textu 13. Nitra: Pedagogická fakulta, 1991, s. 7-38. ISBN 80-85183-43-9.

spoločenstva, ale aj pri celkom bežných frazeologizmoch, ktoré patria do „univerzálneho repertoára“ obrazných pomenovaní. Tak napr. podobnosť vidia národy v rôznych figuratívnych prirovnaniach. Zatiaľ čo v slovenčine a v nemčine sa ľudia podobajú *ako vajce vajcu*, ruština vidí podobnosť *v dvoch kvapkách vody*, angličtina *v dvoch hráškoch*. Pri obraznom vyjadrení deja, ktorý sa odosielateľovi zdá taký absurdný, že pociťuje potrebu vyjadriť ho rovnako absurdným frazeologizmom, sú národy v opise nereálnosti veľmi kreatívne. Kým v slovenčine hovoríme, že sa niečo uskutoční až vtedy, *keď budú Cigáni z neba padať*, Nemci používajú výraz *wenn die Hunde mit dem Schwanz bellen* (až keď budú psy štekať chvostmi). Angličania vyjadrujú tento jav frazeologizmom *when the moon turns green cheese* (až keď sa mesiac zmení na zelený syr), Rusi výrazom *Kozda rak свистнет и рыба запоет* (keď začne rak písať a ryba spievať).¹⁴⁷ Veľké rozdiely sú v bežnom frazeologizme, používanom na vyjadrenie zbytočnosti: *nosiť drevo do lesa/liat vodu do mora*. Zatiaľ čo slovenčina vyjadruje tento jav sémanticky priehľadným spojením, nemčina zbytočnosť vyjadruje zvratom *Eulen nach Athen tragen* (nosiť sovy do Atén); v angličtine je to *to carry coals to Newcastle* (nosiť uhlie do Newcastlu – toto anglické mesto je známe veľkými uhoľnými ložiskami a vývozom uhlia) a v ruštine *ехать в Тулу со своим самоваром* (chodiť do Tuly s vlastným samovarom – mesto Tula je známe výrobou samovarov). Popri známých, univerzálnych frazeologizmoch (často nazývaných aj internacionálnymi) existujú aj frazeologizmy, ktoré nemajú v cieľovom jazyku zodpovedajúci ekvivalent a sú nositeľmi špecifických konotácií, ktoré musí prekladateľ poznať, aby ich nepoužil nevhodne.

Štýlové registre (neutrálne, eufemistický, pejoratívny, ironický, administratívny, knižný, hovorový a pod.) sú pri preklade figuratívnych prostriedkov veľmi dôležité, pretože sú tiež kultúrne podmienené. Napr. taký, na pohľad nevinný, frazeologizmus *Vitamin B haben* (dosl. mať vitamín B – frazeologicky mať konexie, styky), ktorý je z jazykového hľadiska ľahko preložiteľný kalkom, má konotáciu *nekalých obchodov*, a preto sa nedá použiť v bežnom spojení *mať kontakty na potrebných miestach*. Ostražitosť je potrebná aj pri rôznych frazeologicko-metaforických porovnaniach, pretože napr. v angličtine aj ten najväčší opilec je opitý ako lord (*as drunk as a lord*).

¹⁴⁷ Príklady prevzaté z: Vlachov, S. – Florin, S.: *Neperevodimoje v perevode*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 1980.

V jazykoch sú často možné alternatívne vyjadrenia rôznych frazeologizmov s rôznym konotačným nábojom a o výbere správneho ekvivalentu rozhoduje kontext. Napr. nemecký frazeologizmus *in Hülle und Fülle leben* (žiť v hojnosti) by mal v preklade do slovenčiny niekoľko frazeologických variantov i nefrazeologických obrazných vyjadrení (*žiť na vysokej nohe; žiť si ako prasa v žite; mať peňazi ako pliev a pod*). Ak by tento frazeologizmus vyslovila tínedžerka z poviedky *Warum?* od Heike Ainetter na charakterizáciu otca svojej priateľky s dávkou pohrdania a zároveň i závidi vo vete *Ihr Papa, der Herr Direktor, hat es ja in Hülle und Fülle*, prekladateľ by zrejme vylúčil knižnejšie, menej expresívne varianty ako *žiť na vysokej nohe, žiť v hojnosti* a rozhodoval by sa medzi možnosťami *mať peňazi ako pliev* alebo nefrazeologickom, ale expresívnym vyjadrením asi najbližšom tínedžerskej reči: *je riadne zazobaný*.

Ak v jazyku existujú dva a viac variantov, je pri preklade dôležité aj kritérium frekventovanosti jednotlivých variantov. Napr. pre nemecký frazeologizmus *Das ist starker Tabak* (to je silný tabak) má slovenčina dva varianty: *to je silný tabak* a *to je silná káva*. Častejšie sa používa druhý variant.

Spôsoby prekladu frazeologizmov

1. Preklad frazeologizmov z východiskového jazyka do cieľového identickým frazeologizmom z hľadiska lexikálneho vyjadrenia (obrazu) i zmyslu. Napr. k frazeologizmom v nemčine *mit dem Feuer spielen*; v anličtine *play with fire*; vo francúzštine *jouer avec le feu*; v ruštine *играть с огнем* existuje rovnako doslovný ekvivalent *hrať sa s ohňom*.
2. Preklad frazeologizmu z východiskového do cieľového jazyka:
 - a) podobným obrazným vyjadrením, ale rôznou formou, napr. *böhmisches Dorf* (dosl. česká dedina) slovenským ekvivalentom *španielska dedina*; b) frazeologizmom s iným obrazným vyjadrením, ale rovnakým zmyslom, napr. anglický frazeologizmus *be born with a silver spoon in one's mouth* (dosl. narodiť sa so striebornou lyžičkou v ústach) sa preloží do slovenčiny ako *narodiť sa pod šťastnou hviezdou* alebo *narodiť sa v košielke*.
3. Ak v cieľovom jazyku neexistuje žiaden podobný frazeologizmus, využívajú sa podobné spôsoby prekladu, ako sme uviedli pri preklade metafory: a) neobraznými výrazovými prostriedkami, napr.

v slovenskom jazyku neexistuje frazeologizmus *bread – and butter letter* (ďakovný list za pohostinnosť); b) inými formami obraznosti alebo expresivity, opisom, napr. ruský frazeologizmus *дамь дыба* (hrubé ľudové vyjadrenie, že niekto zomrel) – v tomto prípade *zdochnúť, zgegnúť*.

Ján Buzássy raz o preklade povedal, že prekladateľ by mal mať dve hlavy. Jednu hlavu originálu a druhú hlavu z domáceho jazyka, a preklad by mal byť vzájomným porozumením a dohodou medzi dvoma hlavami. A prekladateľ musí túto dohodu hľadať. Často narazí na zamknuté dvere, do ktorých nepasuje nijaký kľúč, ktorý pozná. Musí začať čarovať. Začínajúci prekladateľ netuší ten poklad márnosti a nevie, že pobeží uličkou hanby, kde ho každý môže udrieť za chybu, ktorú spravil. Ale už cíti opojenie z toho, že robí, čo sa nedá, a tento pocit môže byť naozaj kráľovský.¹⁴⁸

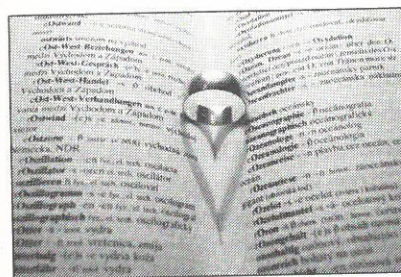
¹⁴⁸ Cit. Buzássy, J.: O preklade. In: Jedna báseň, dva jazyky. Zost. J. Gavura. Prešov: Prešovská univerzita, 2008/10.

5

LEXIKOGRAFIA alebo
LÁSKA NA DRUHÝ POHLAD

S lexikografiou je to podobne ako s láskou na druhý pohľad. Prvý pohľad je väčšinou nedobrovoľný a často aj neradostný. Nedobrovoľný preto, pretože človek siaha po slovníku vtedy, keď niečo nevie, čo už je samo osebe neradostné. Tento pocit sa ešte môže vystupňovať, keď in-

formáciu, ktorú v slovníku chceme nájsť, nenájdeme, pretože je slovník buď malý a hľadanú informáciu neobsahuje, alebo je zas veľmi veľký a hľadaná informácia je ukrytá v spleti iných informácií. Hľadáme teda neúnavne ďalej a nakoniec sa do slovníkov zamilujeme¹⁴⁹. Je to skutočne zvláštny pocit.

Možno si povieť: „Prečo sa musíme učiť teóriu o slovníkoch? Prelistovať slovník vie predsa každý.“ „Dnes už málokto používa printové slovníky. Všetko nájdeme predsa na internete.“ Aj s takýmito, niekedy až šokujúcimi, výpoveďami sa môžu stretnúť pedagógovia na prvých seminároch a prednáškach v rámci predmetu *lexikografia*, ktorý je súčasťou učebných plánov v študijnom odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo. Načo potrebuje prekladateľ poznatky z odboru lexikografia? Čím sa zaoberá lexikografia? V čom môže lexikografia pomôcť pri preklade a tlmočení? Aj odpovede na takéto otázky nájdete v tejto kapitole. Predtým sa ale pokúste zodpovedať nasledovné otázky, resp. doplniť výpovede v tomto malom teste:

- Doplníte vetu: Dobrý slovník je taký, v ktorom...
- Aké typy slovníkov poznáte?
- Prekladateľovi stačí pre prácu dvojjazyčný slovník, v ktorom sa nachádza viac ako 150 000 heslových slov. ÁNO – NIE (ak nie, prečo?)

¹⁴⁹ porov. Herbst, T./Klotz, M.: *Lexikografie*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2003, s. 13. ISBN 3825282635.